ایران یا ترکمنستان؛ کدام‌یک موفق به صادرات گاز به هند می‌شوند؟

دوئل «تاپی» و «آی‌پی‌آی» در میدان قدرت و انرژی

سعید سیفی
تحلیلگر مسائل راهبردی

اهمیت انتقال گاز در ژئوپلیتیک جهانی، به‌ویژه در منطقه آسیای جنوبی و اقیانوس هند، یکی از کانون‌های اصلی تحولات انرژی در دهه‌های اخیر بوده است. در این میان، پروژه‌های خط لوله گاز فرامرزی و بین‌المللی مانند تاپی و آی‌پی‌آی نه‌تنها با هدف تأمین نیازهای انرژی کشورهای هدف طراحی شده‌اند، بلکه به‌عنوان اهرم‌های قدرت ژئوپلیتیکی نیز عمل می‌کنند. ایران، به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین دارندگان ذخایر گازی جهان، در این رقابت جایگاه ویژه‌ای دارد. در شرایطی که مشکلات منطقه‌ای، امنیتی، مالی، تحریم‌های بین‌المللی و فشارهای آمریکا مانعی برای پیشبرد این پروژه‌ها شده‌اند، تشدید نیاز به انرژی و عواید مالی قابل توجه از اجرای این خطوط، باعث شده کشورهایی که از صادرات، واردات یا ترانزیت آن بهره می‌برند، همواره به دنبال راهکارهایی برای عملیاتی‌شدن و تحقق این خطوط انرژی باشند.

بر اساس مبانی نظریه ژئوپلیتیک انرژی، می‌توان گفت انرژی به‌عنوان یک منبع استراتژیک، نقشی تعیین‌کننده در توزیع قدرت جهانی دارد. مسیرهای انتقال انرژی، مانند خط لوله، می‌توانند قدرت چانه‌زنی کشورها و نقش آنها در نظام بین‌المللی را تقویت کنند. بدون شک این خطوط لوله نیز می‌توانند قدرت منطقه‌ای کشورهای منبع و حتی متنفع را در رقابت با سایر کشورها افزایش دهند.

باتوجه‌به تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی، نیاز روزافزون به انرژی و تقویت و توسعه اقتصادی کشورها و تجارب اجرای خطوط انرژی در جهان، عملیاتی‌شدن دو خط گازی تاپی و آی‌پی‌آی را با سؤالات مختلفی روبه‌رو کرده است. در حال حاضر شرایط دو خط لوله مذکور چگونه است و باتوجه‌به موانع و فرصت‌های موجود، کدام‌یک امکان بیشتری برای تکمیل و اجرا دارند؟ آیا عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای، فرصت و افق‌های تنازای را به روی دیپلماسی و قدرت منطقه‌ای و انرژی ایران گشوده است؟ عملیاتی‌شدن خط لوله آی‌پی‌آی چه پیامدهای مثبتی برای ایران به همراه خواهد داشت و چه راهکارهایی پیش روی مسئولان ایرانی برای تحقق این خط لوله وجود دارد؟

نویسنده درپاداشت پیش رو، بر اساس مبانی نظری اقتصادی و بین‌المللی و باتوجه‌به تجارب روند ایجاد خطوط انرژی فراملی مشابه در جهان، به سؤالات فوق پاسخ می‌دهد.

خط لوله تاپی

خط لوله ترکمنستان-افغانستان-پاکستان-هند معروف به خط تاپی با هدف انتقال سالانه ۳۳ میلیارد مترمکعب گاز از میدان گازی گالکینیش ترکمنستان به هند و پاکستان، یکی از پروژه‌های جاه‌طلبانه انرژی در منطقه است. قرار است این خط لوله ۱۸۱۴ کیلومتری از افغانستان به‌عنوان کشوری که در چند دهه گذشته، درگیر بی‌ثباتی‌های سیاسی و امنیتی بوده، عبور کند و در نهایت به پاکستان و هند برسد. ایده این پروژه به سال ۱۹۹۷ در زمانی که طالبان در افغانستان حکمرانی می‌کرد، برمی‌گردد، اما ساخت این خط لوله از ۱۵ دسامبر ۲۰۱۵ از ترکمنستان آغاز شد و طبق برنامه قرار بود تا سال ۲۰۱۹ به پایان برسد که به دلایل مشکلات مختلف، همچنان بلاتکلیف مانده است.

موانع و مشکلات خط لوله تاپی

مشکلات امنیتی

افغانستان، به‌ویژه استان‌هایی مانند هلمند و قندهار که در مسیر این خط لوله قرار دارند، کانون فعالیت گروه‌های شبه‌نظامی نظیر طالبان بوده‌اند. اگرچه طالبان پس از به‌قدرت‌رسیدن، حمایت خود را از پروژه مذکور اعلام کرده است، اما وجود اختلافات داخلی در این گروه و احتمال فعالیت گروه‌های مخالف مانند داعش، همچنان تهدیدهای ثابت برای آن محسوب می‌شود. برای مثال، در سال ۲۰۱۸ حملاتی علیه کارگران و زیرساخت‌های پروژه در جنوب افغانستان گزارش شده است. طبیعی است که چنین تهدیداتی، سرمایه‌گذاران را درباره این خط به‌شدت مردّد کرده است.

چالش‌های مالی

بر اساس گزارش‌های کارشناسان، تخمین زده می‌شود که اجرای پروژه تاپی حدود ۱۰ میلیارد دلار هزینه داشته باشد. کشورهای عضو پروژه، به‌ویژه افغانستان و پاکستان، به دلیل بحران‌های اقتصادی داخلی قادر به تأمین مالی بخش‌های مربوط به خود نیستند. همچنین بانک توسعه آسیایی (ADB) که یکی از حامیان مالی اصلی پروژه است، حمایت خود را منوط به بهبود شرایط امنیتی افغانستان کرده است. این در حالی است که مشکلات مالی در پاکستان نیز باعث شده این کشور به منابع گاز مایع وارداتی (LNG) از قطر و سایر کشورها، بیشتر تکیه کند.

تنش‌های هند و پاکستان

رقابت دیرینه و تنش‌های سیاسی میان هند و پاکستان یکی از موانع کلیدی اجرای خط گازی تاپی است. این تنش‌ها نه‌تنها موجب کاهش همکاری فنی میان این دو کشور شده است، بلکه امکان استفاده از پروژه تاپی به‌عنوان ابزاری برای اعمال فشار سیاسی را نیز فراهم آورده است. به‌عنوان‌مثال، برخی مسئولان هندی مخالف این پروژه به دلیل اینکه نگران بودند پاکستانی‌ها از خط تاپی به‌عنوان اهرمی برای نفوذ منطقه‌ای استفاده کنند، علی‌رغم توافقات قبلی، در برخی جلسات مربوط به پروژه، حاضر نمی‌شدند.

تاپی و یک چالش بزرگ

علی‌رغم همه موانع و مشکلات فوق، باز هم طالبان که هنوز نظام و حکومتی بر افغانستان از سوی کشورهای دیگر به رسمیت شناخته نشده، به دلیل منافعی که می‌تواند از تاپی کسب کند، به دنبال اجرا و عملیاتی‌شدن آن است و وعده داده که می‌تواند مسائل امنیتی اجرای این خط لوله را تأمین کند. این شرایط، یک سؤال مهم و چالش‌برانگیز پیش روی کارشناسان و سرمایه‌گذاران قرار داده است. همه می‌خواهند بدانند تا چه اندازه می‌توانند روی وعده‌های طالبان حساب کنند و به بیان ساده‌تر، آیا طالبان واقعاً می‌توانند به قول خود پایبند باشد و امنیت این خط لوله انرژی را در زمان اجرا و بهره‌برداری بلندمدت تأمین کند؟

توانایی طالبان در تأمین امنیت خط لوله تاپی، سؤالی بسیار مهم و چالش‌برانگیز است که به‌سختی می‌توان پاسخ قطعی و واحدی برای آن ارائه کرد. این پیچیدگی دلایل مختلفی دارد، اما باید این‌حال، بررسی موضوع از ابعاد مختلف می‌تواند ما را به برخی نکات و نتایجی برساند که پاسخ‌دادن به سؤال مذکور را تا حد زیادی ممکن می‌سازد.

تغییرات سریع اوضاع در افغانستان: اوضاع امنیتی، سیاسی و اقتصادی افغانستان بسیار متغیر است و باتوجه‌به اینکه اجرای تاپی تا حد زیادی در گروی ثبات و امنیت پایدار در افغانستان است، هرگونه پیش‌بینی بلندمدت دراین‌خصوص را دشوار می‌کند.

تاریخچه ناآرامی و بی‌ثباتی: افغانستان در چند دهه گذشته شاهد درگیری‌های شدید و ناآرامی‌های مداوم بوده است. حتی پس از به‌قدرت‌رسیدن طالبان، تهدیدات امنیتی از سوی گروه‌های مخالف همچنان وجود دارد.

ضعف ساختاری: حکومت طالبان هنوز با چالش‌های جدی در زمینه ساختار حکومتی، مدیریت اقتصاد و تأمین امنیت روبه‌رو است. حتی طالبان برای به رسمیت شناخته‌شدن از سوی جامعه بین‌المللی و جلب سرمایه‌گذاری خارجی نیز، هنوز نیازمند ایجاد ثبات و امنیت است.

عدم شفافیت در تصمیم‌گیری‌های طالبان: رویکرد طالبان در بسیاری از مسائل مشخص نیست و این امر از طرفی، ارزیابی توانایی آن‌ها در تأمین امنیت یک پروژه بزرگ مانند تاپی را پیچیده‌تر می‌سازد و از طرف دیگر اعتماد سرمایه‌گذاران را تضعیف می‌کند.

وابستگی به عوامل خارجی: موفقیت پروژه تاپی تا حد زیادی به حمایت و همکاری کشورهای منطقه‌ای و بین‌المللی وابسته است و باتوجه‌به اینکه هر کشوری نیز منافع ملی خود را پیگیری می‌کند، نمی‌توان اطمینان کاملی به حمایت سایر کشورها از این پروژه داشت.

وابستگی مالی: طالبان برای تأمین مالی خود نیازمند درآمدهای حاصل از پروژه‌هایی مانند تاپی است. این وابستگی می‌تواند آن‌ها را در برابر فشارهای داخلی و خارجی آسیب‌پذیر کند، موضوعی که حتی موجودیت و عملیاتی‌شدن پروژه را زیر سؤال می‌برد.

عدم تجربه در مدیریت پروژه‌های بزرگ: طالبان تجربه کافی در مدیریت پروژه‌های بزرگ و پیچیده؛ مانند خط لوله تاپی را ندارد، موضوعی که سرمایه‌گذاران و مجریان را با تردید جدی مواجه می‌کند.

با شرایط، مسائل و دلایل فوق، تا حد زیادی می‌توان احتمال داد که طالبان قادر به تأمین امنیت خط لوله تاپی نباشد. موضوعی که باعث می‌شود، سایر مسائل و شرایط، بود و نبودنش، اهمیت و اعتباری نداشته باشد. شاید برخی معتقد باشند، علی‌رغم همه این شرایط، باز هم نمی‌توان به قطعیت در مورد توانایی طالبان در تأمین امنیت خط لوله تاپی اظهارنظر کرد. اما باتوجه‌به اینکه این موضوع به عوامل متعددی بستگی دارد که برخی از آن‌ها در کنترل طالبان نیست، می‌توان گفت ریسک‌های مرتبط با این پروژه همچنان بسیار بالا است و به‌هیچ‌عنوان نمی‌توان به عملیاتی‌شدن آن حداقل در آینده نزدیک، امیدوار و دلگرم بود، شرایطی که باعث می‌شود، مجریان و سرمایه‌گذاران، پیش از پیش احتیاط کنند و به این راحتی وارد میدان نشوند.

خط لوله آی‌پی‌آی

اما در مقابل تاپی، خط لوله ایران-پاکستان-هند معروف به خط آی‌پی‌آی با هدف انتقال گاز از میدان عظیم پارس جنوبی به پاکستان و هند، وجود دارد که یکی از اقتصادی‌ترین پروژه‌های انرژی در منطقه محسوب می‌شود. این خط لوله با طول حدود ۲۷۰۰ کیلومتر که به خط لوله صلح نیز معروف است، علاوه بر تأمین نیازهای انرژی کشورهای هدف، می‌تواند منبع درآمدی پایداری برای ایران باشد. اما باوجود مزایای فنی و اقتصادی این پروژه برای ایران، سال‌های زیادی است که این خط لوله نیز متوقف مانده است.

مشکلات خط لوله آی‌پی‌آی

فشارها و تحریم‌های آمریکایی

تحریم‌های اقتصادی اعمال‌شده علیه ایران از سوی آمریکا، یکی از اصلی‌ترین موانع اجرای این پروژه بوده است. این تحریم‌ها نه‌تنها مانع انتقال فناوری پیشرفته به ایران شده‌اند، بلکه کشورهای دیگر، به‌ویژه پاکستان را از سرمایه‌گذاری در این پروژه منصرف کرده‌اند. به‌عنوان‌مثال، پاکستان در سال ۲۰۱۳ و واحدی برای آن ارائه کرد. این پیچیدگی دلایل مختلفی دارد، اما باین